

ДРАГОЉУБ ЗБИЉИЋ (Нови Сад)

НАЈНОВИЈЕ РАЗМЕЂЕ У НОРМИРАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Српски језик је у свом развоју имао неколико карактеристичних размеђа. Кад је реч о савременом српском језику, најочигледније и најдалекосежније по последицама, по резултатима свакако је размеђе које је стигло с појавом и деловањем језичког реформатора Вука Стефановића Караџића. Овај самоуки језичар невероватне снаге и упорности засновао је своју језичко-реформаторску концепцију о темељнијем и трајнијем изграђивању пута којим су пре њега већ били кренули Венцловић, Доситеј, Милованов, Мркаљ – да споменемо на овом месту само њих четворицу.

Никада нису сасвим утихнула мишљења, од појаве његове *Писменице српскога језика* (1814) до овога часа, како се Вуку и његовом раду има шта замерити. То оштро или мање оштро замерање Вуку, на једној страни, и веће или мање глорификовање његове реформе језика, правописа и писма ћирилице, на другој, трају, ево, за двадесетак година па два века. Велики српски (тако се сам изјаснио) писац мухамеданске вероисповести Меша Селимовић тачно констатује кад каже: „Тако је спор око језика оживљавао увек у прекретним временима, кад се нешто битно мењало у нашем друштвеном животу”¹.

И ово наше време је довољно прекретно. Стога је сасвим разумљиво што се сада појавила најновија књига *Тајне „Вукове реформе”*², у којој се, највећим делом, говори о штети коју је Вуково деловање нанело нашем језику и целокупној култури. Лингвисти и они који верују да се понешто разумеју у језичку науку, посебно у србистику, могли би доћи у искушење да ову књигу М. Самарџића осуде и пре него што је до краја прочитају. Али скромно мислимо да не би било корисно баш тако поступити. Тачно је да Самарџић није лингвиста (завршио је економски факултет), али је – слично унеколико Вуку – „самоуко” ушао, у извесној мери успешно, у поједина важна питања из области, пре свега, културне историје,

¹ Меша Selimović. *Za i protiv Vuka*. Rijeka – Beograd, 1975, стр. 6.

² Милослав Самарџић. *Тајне „Вукове реформе”*, Крагујевац, 1995.

књижевног језика, социолингвистике. Разуме се, нити је Самарџић тема овог скупа, нити је то његова књига о Вуку, па се на томе нећемо дуже задржавати. Сходно томе, нећемо давати ни коначну оцену³. Сматрамо само да није најкорисније порицати овом делу сваку вредност.

А што се Вука Караџића тиче, није ваљда никоме спорно да су он и његова реформа језика, правописа и писма победили на српским просторима, тј. на подручју српског језика. Наравно, већ дуже у нас проблематична је победа његовог писма. Потпуну и сигурну победу још није доживела српска ћирилица. Да ли ће у будућности ту победу постићи – то, изгледа, више не зависи од Вука, него – углавном – од српског народа, његових представника. Наша свест о победи Вукове реформе, наравно, не значи и убеђеност да се Вуку и његовом делу нема шта замерити. Склони смо данас да поверујемо како је у прошлом веку, у време Вукове делатности, био могућ и нешто срећнији мост између старог српског језика (на коме је већ постојала и занимљива и вредна књижевност) и народног српског језика који је тада коришћен у свакодневном животу и усменом стваралаштву (књижевном). Но, кажемо, победила је Вукова варијанта „народног језика“, а не она варијанта коју су у то време користили образованији слојеви, у чијем је језику било разних наноса. Разуме се, извесна грубост у оштрој бици за „народни језик“ није донела у језику „нешто између“, што би, можда, било најидеалније решење. Више, чини се, никаква и ничија нова вуковска или некаква друкчија реформа не би нас могла приближити старом српском језику и уметности на њему ствараној. Не бар у потпуности, иако би извесно приближавање томе, несумњиво, могло имати значаја и бити од користи.

У историји српског језика постојао је, као што се зна, очигледан прекид културног континуитета. Он, истина, није био сасвим пресечен у предугом периоду захваљујући неким полусрећним околностима, али је постојао у томе дужи део пута који је био неуједначен и несигуран, с недовољно јасном сигнализацијом. Стваралаштво и култура уопште на једном језику могу да цветају тек у слободи и државном устројству заснованом на правди, закону и реду. А српски народ дуго није живео у таквој држави, па је у неслободи и језик морао бити спутан јер се није могао на одговарајући начин надограђивати и обогаћивати. Чињеница је да заостајање у општем напретку народа има за последицу и сиромашење језичког израза.

Није случајно стигло размеђе у нормирању српског језика почетком XIX века. Прекретница у језику и култури стигла је тачно с прекретницом у животу и борби српског народа (први српски устанак 1804. и други устанак 1815) за збацивање готово петовековног турског јарма. Низ околности ишао је Вуку науку, а једна од тих околности је и та што се

³ Приказ Тајни „Вукове реформе“ објавили смо, под насловом *Нова критика Вука*. у приштинском Јединству од 13. септембра 1995, стр. 9.

аустроугарске (у том смислу и Копитарева) и ватиканско-католичке тежње и замисли нису нашле у раскораку с чињеницом да је револуцију против Турака могла да изнесе на плећима она маса људи која се служила „народним језиком” и којој је било познато „народно”, а не дотадашње уметничко стваралаштво малобројнијег слоја образованих људи. И то је готово увек до сада бивало тако где се на ханџару будућност стицала. А има наопаких времена кад испод замахнутог бодежа нема будућности онај ко свој мач држи у корицама. Упорни Вук је знао када ваља да посегне за „народним језиком”. Но, то његово посезање трајало је на извештан начин педесет година. Званичан успех стигао је тек после 54 године (1868), четири године по његовој смрти (1864). Не значи ли то да би неки други Вук победио, можда само нешто касније, на сличан – вуковски начин?

Свако ради у свом времену како може и зна. Само је отприлике тако могао да ради и Вук. Много шта му се замерало. Због којег се се и данас може подвргавати критици. У једноме се, изгледа, није могао надвладати. Тешко је било победити његову замисао да језик књига и свега штампаног ваља да буде по правилима и језичким законима који постоје у говору народа. Не може се рећи да то у језикословљу није и научно и демократски. Други и апсолутно друкчији пут у карактеристично условљеном времену, мање или више, јесте пут који погодује различитим облицима подјармљености, па и језичком колонијализму, мањем или већем потискивању језика једне, какве-такве, цивилизације и натурању владајућег језика, о чему занимљиво и углавном прихватљиво говори Луј Жан Калве⁴.

Од тог Вуковог и вуковског размеђа било је неколико прекретница на путу српског књижевног језика, али оне нису остављале дубље трагове или су ти трагови у виду некаквих виднијих засекина краће трајали. Ово садашње најновије, како бисмо га могли назвати – поствуковско размеђе, могло би оставити очигледније трагове. Прво, враћање назива српски језик могло би бити трајно, па и коначно. То би, наравно, имало лингвистичко оправдање и заснованост. Било је и раније и данас јесте, свакако, реч о српском језику. И с Вуком и без њега данашњи српски књижевнојезички стандард не би могао бити много друкчији, још прецизније – апсолутно друкчији него што јесте. Да, пак, није било Вукове и Даничићеве сарадње с Хрватима, њихов би књижевни језик био или српски, или би био хрватски књижевни језик заснован на (хрватском) чакавском или кајкавском наречју. Осим лингвистичких, биће да су најбитнији били политички разлози који су утицали поткрај прошлог века да Хрвати, односно њихови државници и културни посленици, прихвате за свој књижевни језик варијанту српског језика јер им је то, сасвим очигледно, био најбржи и најлакши начин да католичко Српство или национално недовољно издиференцирано католичанство приволе Хрватству. У том смеру и смислу њихов национални програм спроведен је врло успешно, па су њихове тежње у националном погледу, иако својевремено у закашњењу, брже и успешније текле него у Срба. С тим

⁴ Луј Жан Калве. *Lingvistika i kolonijalizam*. Prevela s francuskog Jagoda Krivokapić. Beograd, 1981.

је у складу недавно запажање Николе Живковића, овако изречено: „Док су сви европски народи – неки пре, неки доцније – стандардизовали своје језике, Срби су једини народ који то није учинио ни до данашњег дана. Србима није било јасно да су се Хрвати ујединили око њиховог, изворно српског језика, док су Срби остали разједињени, и то у сопственом језику”⁵.

Шта томе додати осим чињенице да то Србима не само да није било јасно него да их има којима то ни данас није познато? Сада, дакле, живимо у време најновијег српског језичког размеђа. Оно ће, изгледа, потрајати.

Наравно, језик је превише озбиљно питање, па се никада не препушта у свему само лингвистима, али то не значи да је њихов непоткупљив научни став небитан. Он може бити небитан најчешће онда кад је морално-научно податљив. А и такав је бивао и у нас понекада и понегде. Срби су међу ретким народима који су толико подељени и кад је реч о неким важнијим језичким питањима. Међу српским лингвистима, на пример, има многих који објашњавају како је превелико богатство то што се у српском језику служимо с два писма – ћирилицом и латиницом, као нико и нигде на свету. Као, то је велико богатство, а ми се у овом часу – кад имамо два писма – увршћујемо у најсиромашније нације. Кад би заиста два писма за један језик била толико велико богатство, зар се не би потрудили Немци, Французи, Американци, Енглези и још многи да измисле или усвоје за своје језике још неко писмо или више њих, па да буду још богатији? Свакако, богатство је познавати више језика и њихових писама да бисмо се њима служили, а коришћење свог језика на свом и још неком писму готово да не значи ништа у комуникацији на том истом језику. У културноисторијској традицији Срба њихово писмо (не треба га звати ни основно, ни примарно, нити икако друкчије) јесте српска ћирилица, а латиничко писмо им је на одређене начине – наметнуто. Латиничко писмо се и данас намеће код нас, између осталог, и на тај начин што наше институције и предузећа имају око 90 одсто, ако не и више, писаћих машина на латиници, а свега 10 одсто на ћирилици. Бесмислено је, у таквој ситуацији, говорити о равноправности писама у нас. Реч је, пре свега, о неравноправности у условима за коришћење ћирилице. То ће питање – питање услова – морати да се реши. Остану ли и даље овакви у с л о в и, па наравно да ће сасвим превладати латиница и потиснути ћирилицу. У томе се, као уосталом и у свему другом, мора знати шта се жели и хоће. Јер, кад један народ изгуби своје писмо, једноставније би могао у будућности да изгуби и свој језик. А језик је, то не треба посебно истицати, изузетно важан за културно и национално здравље и опстанак једне нације.

Кад је реч о новој или даљој стандардизацији српског језика, за сигурније закључке с тим у вези нема још коначних основа зато што многи намерно и ненамерно усмеравају токови нису стигли до свог ушћа, као и зато што у лингвистици нема увек доминацију чиста наука. Општа политика која се спроводи и кроз језичку политику често се намеће као

⁵ Никола Живковић. *Још као граница*. – Јавност, 18. септембар 1993, стр. 13.

арбитар који делује као средство државника, а не језичких стручњака. И ово најновије језичко размеђе добрим делом је последица „виших”, „државних” циљева, што је довело до језичког раскола међу онима који су се служили и који се, гледано чисто лингвистички, бар за сада, и даље служе истим језиком, али варијантама тог (српског) језика чије се разлике сада увећавају. Крупне последице и у језику оставиће, свакако, силна пресељавања и протеривања српског становништва, посебно изгон Срба из Републике Српске Крајине, чији је велики део практично престао да постоји. Развејано по градовима и селима Републике Србије, то ће становништво убудуће примати језичке особине у новој средини, али ће и оно само, делимично, утицати на друге својим говорним особинама. Лингвистички атлас и дијалекатска слика претходне Југославије већ су прилично промењени и још ће се мењати.

Тачно је да „књижевни језик – уређен, нормиран, повезан са традицијом, богат варијацијама, општеприхваћен, кодификован – није препоручљиво у битним структурним и функционалним елементима мењати”⁶. Али је тачно и да српски језик, из више разлога, није беспрекорно прошао познатих из литературе десет фаза (одабирање, описивање, прописивање, разрађивање, прихватање, примењивање, ширење, неговање, вредновање, преправљање) да би био стандардно конзистентан. Мањкавости постоје, очигледно, у последње три фазе нарочито (у неговању, вредновању и преправљању норме). Та ће чињеница допустити могућност неких мањих или већих преправки у језичко-правописној норми. Посебно у области вредновања и преправљања норме, српским лингвистима остаје задатак да Вуков и вуковски поступак у реформисању српског језика, посебно у одабирању основе књижевног језика, потврде уз евентуално ублажавање понегдашњих глорификација обављеног реформаторског посла. Ако је у свему било најбоље то што је и како је Вук (у)радио, биће потребно да се сагледа јесмо ли се у језичко-правописном нормирању у понечему непотребно и некорисно удаљили од вуковске традиције и правила. Чини се да би у томе могли бити инспиративни и прихватљиви неки поступци професора Радоја Симића сугерисани у уводним текстовима „О српском правопису” и „Правописним начелима” у никшићко-београдском *Правопису*⁷, као и у *Српскохрватском правопису*⁸. Могла би се показати тачном његова оцена: „После Вука у понечем се ’ударило натраг’”⁹. Такав поствуковски пут у нашем језику и правопису биће да посебне тешкоће задаје странцима, којима и иначе наше категорије рода, броја, падежа, посебно глаголских облика, вишезначност лексике у неким случајевима итд. задају приличне муке. Нама би, свакако, могло ићи у прилог да и њима – како би што више учили наш језик – у лингвистички разумној мери помогнемо надокнадом

⁶ Божо Ђорић. *Ијекавско-екавско двојство српског књижевног језика*. – Васпитање и образовање, 3/1994, стр. 60.

⁷ Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ђорић, М. Ковачевић. *Правопис српског језика са речником*. Никшић – Београд, 1993, стр. 3–10 и 11–15.

⁸ Radoje Simić. *Srpskohrvatski pravopis*. Beograd, 1991.

⁹ Види рад из фусноте 7, стр. 3.

у томе што бисмо чували наше познате предности у савладавању читања и писања, што је код нас „права дечја игра“¹⁰. Оваква тврдња не би се могла узети као претерана, посебно ако се сетимо тих тешкоћа кад је реч, на пример, о кинеском или јапанском писму.

У време овог најновијег нашег језичког размеђа мислимо да би се могло показати срећном околношћу чињеница садржана у објављивању три правописна приручника¹¹ за последње две године. Чини нам се да је сада потребно, чак нужно, ускоро комисијски објединити стручњаке и докрајчити рад на једном јединственом правописном приручнику који би се примењивао свуда тамо где живи српски народ и сви они који се служе српским језиком. Можда такав приручник и не би био толико важан да нису наступиле овакве ванлингвистичке околности. Али, како нас је затекло, овде спомињано, најновије размеђе у језику и правопису – један модеран, прецизан, јасан и сажет а, опет, свеобухватан приручник биће потребан. Не буде ли га, правописно шаренило биће неизбежно а и сада већ постоји. Одмах за тим или упоредо с тим биће потребно радити на одговарајућим граматикама, речницима и осталом.

Српски лингвисти сада су већ пред једним посебним изазовом. Реч је о објашњавању, просуђивању како да се поступа с лексиком и појединим особинама које из „хрватског језика“ из Хрватске и из „босанског језика“ из муслиманског дела Босне и Херцеговине већ пристижу. Прихватљиво је гледиште да у српском језику не треба да буде „никакве 'чистке' рецимо кроатизама, никаквог лова на вештице у лексици на коју смо навикли“¹². Српски језик, уосталом, није никада одликовало неко претерано чистунство кад је реч о лексичким наносима из других језика. Тог чистунства није било ни онда кад је имало разлога да се избегавају неки непотребни и штетни утицаји са стране. Ипак, постоје речи, конструкције, поједине особине из „два“ споменута „језика“ које нам пристижу а нису у природи српског језичког израза. Наша традиционална језичка отвореност не може, свакако, бити безгранична. Наши лингвисти неће моћи да избегну задатак садржан у бризи да се корист од досадашњег језичког искуства и понашања не извргне у очигледну штету. Надајмо се да појава такве штете неће бити допуштена.

Драгољуб ЗБИЛИЧ

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА НОРМИРОВАНИЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Распад сербско-хрватског језиковог единства даје могућност сербским лингвистима оценити правила својег језиковог стандарта и добити позитивних резултата у изученим нерешеним проблемима у области нормализације правописа.

¹⁰ Исто, стр. 3.

¹¹ Осим два споменута правописа, мислимо на *Правопис српског језика* (Земун – Никшић, 1994) Милорада Дешића.

¹² Митар Пешикан. *На чему је наш књижевни језик данас*. – Наш језик, књ. XXIX. нова серија, св. 3–4/1993, стр. 257.